

ЭНЕ ТИЛИМ – УЛУТ СЫЙМЫГЫ

Кыргыз элинин тїзїлїшї байыркы орто кылымдардагы Саян-Алтай, Чыгыш Тїркстан, Теўиртоодогу этностук процесстер менен тыгыз байланышта болуп, бул процесс кеминде эле 5 кылымга созулуп XVI к. аяктаган. Ортоазиядагы бул керїнїш тїрк тилиндеги тектеш-єзбек, казак, тїркмен, каракалпак ж.б. элдердей эле бир мезгилде жїрген. Кепчїлїк учурларда тигил же бул уруулар ортоазиялык элдердин этностук компоненти болуп келген. Азыркы учурда кеўири белгилї болгондой «кыргыз» этноними биздин кїндердегї тїрк тилдї элдердин эў байыркысы болуп саналат.

«Кыр-кырдагы кайыўдардын бетинде,

Тамга жокпу кыргыз балта чаппаган.

Єзендерде, жылгаларда, сайларда,

Кыргыз жокпу кыргын болуп жатпаган» - деген тарыхый ыр саптарында айтылгандай, кыргыз тарыхы эчендеген алаамат турмушту башынан кечирип, Кыргыз деген аты кылымдарды карытып, Гунндардын, Усундардын, Уйгурлардын, Монголдордун, Жунгарлардын, Кытайлардын кыргынына туруштук берип, жоголуп кетпей, жоюлуп калбай Алатоо аймагын мекен тутуп жашоо єткерїп келген. Турмуштун, жашоонун философиясы єзгерїп, биз мурдатан баалап-барктап келген атуулдук аруу ариеттердин, биз идеал тутуп келген тїшїнїк-туюмдардын айрымдары кайра каралып, адамзаттык баалуулуктар, принциптер, деєлєттер башка чен єлчємдер менен єлчєнїїде.

Жалпыбызга белгилї эне тил – ар бир элдин аты. Эл менен ошол элдин эне-тили тамырлаш, тагдырлаш болуп келген.

Миўдеген улуттардын арасында кыргыз элибиз да єз тилин, чекарасын, салт-санаасын, улуттук атрибуттарын ыйык сактап жана аларды коргоп келет.

Ар бир улуттун башка улуттардан айырмаланган турмушунун, маданиятынын, руханий єзгечелїктерї ал улуттун эне тилинде чагылдырылат. Тил – ар бир улуттун негизги єзгечелїгїн тїзет. Улуттун улут экендигин билгизген, ошол элдин да жаны, бул дїйнєдегї ыйык сезими, намысы да, сыймыгы да тил. Жогоруда айтылгандай, тарыхта ар кандай кїчтї толкундун аркасында, єзїнїн бїткїл єзгечелїгїн, жада калса тилин жоготкон улуттар, элдер ондоп саналат.

Революцияга чейинки жана совет бийлигинин мезгилине кез чаптырсак, анда Революцияга чейинки Россияда орус тилин милдеттї тїрдє социалдык жактан камсыз кылуу максатында тїрдї элдин ортосундагы орус эмес калкка кїчтеп, тилди таўуулашкан. Эне тилди пайдалануу акырындык менен четтетилип турган. Революцияга чейинки Россияда орус тилинин артыкчылыкка ээ абалы саясий жактан алганда чет жакадагыларды эксплуатациялоону камсыз кылуу, негизинен орус улутунун екїлдерїнен турган азчылыктын кызыкчылыгы їчїн їстемчїл улуттан пайда табуу максаты менен шартталып келген.

Октябрь революциясынын жеўишинен кийин кеп узабай жарыяланган Россия элдеринин укук декларациясында эле совет мамлекетинин улут саясаты Россия элдеринин теўдиги жана суверендїлїгїне, Россия элдеринин белїнїп жана єзїнчє мамиле тїзї эркиндигине, єзїн-єзї билї

укугуна, ар кандай улуттук артыкчылыктар менен чектөөлөрдү болтурбоого негизделген. Бул саясат чындыгында Россиядагы улуттар менен элдердин теүсиздигин легалдаштырып, орус тилин мамлекеттик тил катары кабыл алууну четке каккан.

Союздук республикалардын негизги мыйзамында мамлекеттик тил туурасында айтылбастан, бардык жашаган элдердин тилдеринин теү укуктуулугу гана белгиленип кеткен.

Ар бир мезгилдин өзүнүн басып өткөн тарыхы бар «Тарыхы болбой эл болбойт» деп бекеринен айтылган эмес. Кезкаранды эместикке чейин өмүр сүрүп келген совет бийлиги учурунда анын катарындагы улуттар ошол доордун идеологиясына карата жашап келген. Кыргыз элинде эне тил маселесин өнүктүрүүдө өтө татаал жылдар өткөн. Улуттук тил үчүн, анын өнүгүшү үчүн алгач ирет ооз ачкан Касым Тыныстанов, Жусуп Абдрахманов, Абдыкерим Сыдыков жана башка инсандардын тагдырларынын татаалдашы, улутчул катары жаза тартышкандыгы бизге белгилүү. Кыргыз элинин З.Бектенов, К.Карасаев өңдүү патриоттору да өтө татаал тагдырга туш келген.

Кыргыз мамлекети азыркы мезгилге чейин 2200 жылдык тарыхын басып өтүүдө, мамлекетчилик сактап, анын атрибуттарын кездин карегиндей коргоп, «Манас» эпосу баш болгон улуу этикалык чыгармаларды сактап жана алар менен келечек муундарды тарбиялап келе жатат.

Кыргыз тилинин статусу аны республиканын мамлекеттик тили деп таануу жөнүндө мыйзам 1989-жылы 23-сентябрда кабыл алынып, Конституцияга ылайык «мамлекеттик тил – калктын көпчүлүк бөлүгүн тизген жергиликтүү улуттун жана зор маданий деңгээлдер жаратылган кыргыз тили болуп эсептелинет» - деп жазылган.

«Мамлекеттик тил жөнүндөгү» мыйзамдын кабыл алынышы менен кыргыз тилинин улуттук ай-сезиминин өсүшүнө улуттар аралык ынтымактын бекемделишине, башка улуттардын арасында мамлекеттик тилдин маанисин жогорулатууга чоң салым кошулду.

Кыргыз тили тууралуу мыйзам 2004-жылга чейин иштеп келген. Ал эми 2004-жылдын 2-апрель кини кыргыз мамлекетиндеги илимий жана маданий коомчулук үчүн, кыргыз элибиздин көңүлүн кубандырган окуя мамлекеттик жөнүндөгү мыйзам кабыл алдык. Муну турмушка ашырууда эне тилибиз чыныгы мазмунуна ээ болуп, өз милдетин толук аткаруу үчүн эң алды менен кинделик иш жүргүзүүнүн тилине айланышы керек. Эне тилибиздин мамлекеттик статусун бекемдеген мыйзам саясий жактан маанилүү, кыргыз элинин дымагын кетерген, тарыхта байыртан чыйыр калтырган эл экендигин дагы бир жолу көрсөткөн тарыхый документ. Мыйзамдын ар бир беренеси эң алды менен «мен кыргызмын» деген атуулдардын граждандык парыздарынын эң бийиктиги болуп саналат. Ошол себептен ар бирибиз бийик середен мамиле жасап, анын жайылышына, ар бир кыргыздын жүрөгүнөн терең орун алышына кам көрүшүбүз керек.

Кыргыз тили мамлекеттик статуска ээ болушу менен өлкөбүздө аны колдонуу чөйрөсү көбөйүп, буга карата болгон кезкараш тиб тамырынан бери өзгөрдү. Мамлекеттик тилди өйрөнүшү келгендердин катары жылдан жылга көбөйүп, жогорку окуу жайларда тилди окутуунун сапаты жана окутуу усулдуктарын жакшыртуу, азыркы илимий-техникалык жетишкендиктерди толук пайдалануу менен тилди жайылтууга көңүл бурулган.

Жогорку окуу жайларда бул проблеманын негизинде жыл сайын илимий-практикалык конференциялар уюштурулуп, кыргыз тилинин теориялык жана усулдук мыйзамченемдүүлүктөрүн ар тараптан изилдөө жана

еніктірії багытында актуалдуу маселелер талкууланып, илимий-изилдөө иштери жүргүзүлөт.

Жогорку окуу жайдын негизги максаты болуп, элибиздин эртеүки келечеги үчүн заман талабына туура келген мыкты адистерди даярдоо керек. Ар тараптуу адистерди даярдоо азыркы мезгилде биздин өлкөдө бир топ кыйынчылыктарга туш келишет. Себеби кыргыз тилиндеги окуу-усулдук куралдардын жана кыргыз тилинде сабак берген жогорку квалификациясы бар адистердин жетишсиздиги. Азыркы учурда мектеп баскычтарында көптөгөн предметтер боюнча кыргыз тилинде жауыча кезкарараш менен бир топ окуу китеби жазылып жарык көрүлүп жатат. Ошондуктан да жогорку окуу жайларда мамлекеттик тилдин көйүрү колдонуу чөйрөсүн өркүндөтүүгө болгон кичибизди жумшоо менен, студенттерди адистиктер боюнча окуу куралдар менен камсыз кылып, жогорку деңгээлдеги адистерди даярдоо керек.

Кылымдар бою кыргыз элибиз эмне менен сакталып келди? Албетте, сөз эркиндиги, тили, тарыхы, рух-дөөлөттөрү менен. Байыртадан сөзгө өзгөчө маани берген улуу элибиз чоң Манастан баштап, кичи санжыраларга чейин айтып келишкен. Сүйлөгөн сөзүн да макал-лакаптар менен шумдуктуу кубулуштуруп, келиштире сүйлөшкөн.

Маселен, 1922-жылы СССРдин аймагында 198 улут жашаса, 69-жылдан кийин алардын ичинен 97 улут жок болуп кеткен. Азыр да алдын ала божомол кылуучу адистер дүйнөдөгү 3 миң тилдин ичинен 80 пайызы ушул кылымда өлүп жок болот деп эсептешет. Ошол өз жашоосун токтотуучу тилдердин катарында кыргыз тилинин жүрүшү кыргыз улутун кооптондурбай койбойт.

1991-жылы улуу Империя чачылып жок болор алдында анын аймагында 101 гана улут калганы официалдуу документтерде белгиленген. Булар улуу шовинисттик саясаттын натыйжасында орусташуу процессине кабылып, 70 жылдын ичинде өздөрүн тарыхтын топурагына тирүүлөй көмүгө мажбур болушту. Башкача айтканда, ал улуттар акырындап тилинен, тарыхынан, аны менен кошо дүйнө таанымынан айрылып, элдер достугун дауазалаган интернационализм идеясын жамынган бойдон улуу орус элине сүйүп кетишти.

Азыркы учурда ал идеология «ирилешүү» (глобализация) деген аталыш менен бүткүл дүйнөлүк деңгээлде кайра жанууда. Бул дүйнөлүк саясат ар кандай элдер менен мамлекеттин ортосун жакындаштыруу менен алардын алдына койгон максаттарын жалпылаштырды. Майда элдердин чоң элдерге сүйүп, жок болуп кетүү же биригишүү менен бир улуу улутка айлануу талабы келип чыгат. Мына ошондуктан кыргыз эли улут катары сакталса, анда өз алдынча эркин мамлекетибиз дагы жашай берет.

Ал үчүн улуттун кичин топтогон жана аны барктап, жок кылбай кармап турган эң башкы касиет – ал тил маселеси болуп саналат. Тилди сактап, урматтасак анда улутту сактаган болобуз.

Тилин сактаган улут тарыхын сактайт, тарыхын сактаган улут дүйнө таанымын жоготпостон, каада-салтын, улуттун ырым-жырымдарын, улуттук оюн-зооктордун кайра жандандырып турат.

Кыргыз эли – Борбордук Азиянын эң байыркы элинин бири катары улуу маданиятты жаратып, байыркы кытай, грек, перс, араб өлкөлөрүнүн тарыхында из калтырганы нечен ирет тастыкталып жазылганы илимий, талашсыз чындык.

АДАБИЯТТАР

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. –Бишкек, 2003.
2. Закон Киргизской Советской Социалистической Республики «О государственном языке Киргизской ССР». -Фрунзе от 23-сентября 1989.
3. Постановление Правительства Кыргызской Республики «О вопросах дальнейшего развития государственного языка Кыргызской Республики» -Бишкек, Дом правительства, от 7 апреля 1999 года, № 195.
4. Орузбаева Б. Мамлекеттик тилдин еркiндес келечеги. (1989-1999-ж.ж.). –Бишкек: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004.